

Színi kedvünk századai

Séták és tűnődések Kubik Annával

2. rész

II. Debrecen

BURGUNDIA 15. (Anna: „Gulyás Pál szép versében írja: Debrecen, ó-kikötő, Tájakat összekötő... – talán az utca neve is erre utal?”)

Úgy hallottam gyermekkoromban, hogy Debrecen vásároszó város volt, s a franciaföldi Burgundiából érkezett kereskedők itt szálltak meg, s innen az elnevezés. Nekem kedves íródat, Németh Lászlót idézi, mert történeti értékű a Burgundia utca 1. számú ház. Nemesveretű épület, egykor inasiskolának, mondták, aztán iparitanuló képzőre változott. Itt tanított az általad idézett kiváló költő, Gulyás Pál, Németh szellemtársa. 1933 reformációjának napján (október 31.) várakozva barátjára, Németh „Gulyás Pál rabságában” egy tanteremben ült, és ott írta a *Debreceni Kátét*. Ma is szikrázó gondolatok olvashatók benne. Kézbe veszem a *Minőség forradalmát*, abból idézek. Ahogy te engem, ő saját magát kérdezi: „Nemzeti kiegyenesedés és a nemzetközi összeilleszkedés eszménye összeegyeztethető-e?” Németh így válaszolt magának – és kései nekünk is: „Minél súlyosabbak leszünk magunk, annál közelebb csúszik felénk a szövetség súlypontja, s minél nemesebb szerepben jutunk a szövetségben, annál szabadabban bontakozhat ki nemzeti erőnk. Határainkat befolyásunkban kell kitágítanunk: ez az igazi revízió.” Ma sem másképp!

(Anna: „A pataki iskolatörténet tehát folytatódik. Ablakotok alatt egykor itt Gulyás Pál és Németh László sétálhatott. Ma elvadult táj, a háznak nyoma sincs, rendőrségi parkoló.”)

Tántorgott itt néhány tanárom is, aki a Csapó kanyari kocsmában lelé meg vigaszát a délelőtti bús órák után... De képzeleted hullámán inkább még Patakra gondolok, mert legkisebb koromat az úgynevezett Gortvay-házban éltük. Németh naplója szerint 1948 júniusában a Kazinczy utcán naponta elhaladt, egészen a temetőig. Így hát előttünk is, és pillanthatott totyogó magamra is, miközben bámultam Bajusz bácsit, hogy szekerezik ki az udvarról. Némethben

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: „Templom, parlament, kánpad: megannyi színpad” – ÁVH-s (be)súgókkal (2014).

egyik sétája közben fogant meg az *Égető Eszter*; az ihlet lázában pakolt és sietett vissza Vásárhelyre, és megírta a regényt. A Gulyás-időkre visszatérve, Debrecenben 1933-ban még nem laktak nagyszüleim, Pápáról 1938-ban költöztek ide, s éltek itt a házbontásig. Ami pedig a sivárság története: előbb, 1944 nyarán az amerikaiak próbálták felszabadítani. Bombázták a várost, az állomást főként, pincéjében több százan odavesztek. A mi házunkra is hullott egy bomba, mely leborotválta az épület harmadát. Az úgy is maradt. Az újkori tarvágásról többet tudok. Udvarunk oldalsó fertályát egy fal választotta el a rendőrségi kintintól. Nyáron mulatozás visszhangzott odaátról; át-átnéztem a téglafalon, így minden civil ruhás belügyest pofáról ismertem. Már Pesten éltem, egyszer felfedeztem, a csepeli Munkásotthon éttermének sarkában sunyított az egyik, jelek szerint ezeket tán időlegesen, az ország különböző szegletébe is vezényelték, ahol nem ismerték fel fülesként. Debrecen kisváros volt; ha bementél egykor, főként a délután eleven Arany Bika presszójába, körbenéztél, a sarokban újságja mögül, kávéja mellett órákon át lapult egy pofa, tudtad, hogy az a belügyes. Így hát cserélgetni kellett a sunyító-jelentő statisztákat. Házunk s az utca felének parkolóvá silányításához annyit: a bőrkabátosok hadinépe a nyolcvanas évek fordulóján már szűknek érezte az étkezdét, mulatóra vágytak. El is készültek a tervek, de a romló gazdaságban a sorvadó belügyi költségvetés évről évre annulálta a debreceniek jobbléti ötletét. Annyi pénz került, hogy négy házat lebontottak, lakóit panelbe költöztették. Anyám és nagymamám így hurcolkodott át a Darabos utcai lakássivatagba. Ahol legyalulták a Kollégium sok százados negyedét, vele légkörét is. Mikolás Tibornak hívták a haladó város-omlasztót. Telt az idő, jött a politikai fordulat, az üres telek maradt, azóta is a drótsövénnyel elkerített terület, mint látod, otromba egy vidék. Civil senki, de több száz, kizárólag rendőrségi autó sivár telepe. Ideje volna eltakarítani. De ha meggondolom, hogy a közeli piacra húzott, Latinovits nevével hivalkodó betonfalazat másfél évtizede semmire valóan magasodik, akkor egy parkoló csak várjon sorára.

(Anna. „Kisvárosból érkezve nagyvárosnak láttad Debrecent?”)

Már nagyszüleim Burgundia utcai otthona is városi tágasságot nyitott képzeletemben. Fürdőszoba, gázrezsó, víz a konyhában, az ablakból, mint egy páholyból néztem az utca forgalmát, a szatyorral, kosárral, zsákokkal jövő menő embereket. Az utca végén, keresztben, a vágóhídi villamos csilingelt. Itt, a Kosuth utcán, mint 4-es közúton a Záhonytól Pestig menő forgalom is bonyolódott. A forradalom idején éjjel-nappal zúgtak-zakatoltak a szovjet tankok, vonultak Pest felé, miközben a rádióban hallgattuk, hogy Nagy Imre a kivonulás örömhírét tudatta az országgal. Rettenetes napokat éltünk. Udvarunk végében, most csak tornyát látod, a rendőrség, féltük, hogy onnan mikor tüzelnek felénk, hiszen október 23-án az országban először itt lőttek a tüntetőkbe, s két halott és sebesültek hírelték az ÁVÓ-s bestialitást. Egyébként ahol most állsz, ott lehetett a zöld kapunk. 23-án este, amikor a Debrecen-járásunkról anyámmal hazaértünk, itt találtunk egy vasvázás vöröscsillagot. Előző este még a közeli ruhagyár homlokán világított, másnap pedig az istenáldotta nép ide rugdosta. Anyám

riadtan szemlélte a bolsevizmus kihűlt tetemét; mit csináljunk vele? Nyomozás esetén ide jutnak, hogy mi volnánk a csillagverők. Javasoltam, s anyám azonmód elfogadta: pusztuló kertünk végében üres disznóól jelöli az új világot, oda viszem, amúgy is oda való. Így történt! Több mint ötéves fogház után kiszabadítottam. Zsebpénzre volt szükségem, hátsó utcákon elvittem a Nyíl utcai MÉH-be. Régi, filléres jó káderem volt ott az egyfogú átvevő öregasszony, akit a *János vitéz* boszorkájának láttam. Világnézeti megjegyzés nélkül lemászálta a rozsdás hozományt, s közölte: „Három és fél kila. Nyolc...”-valamennyi. Kedveltem hallani. Mindig „kilát” mondott. A pénzből újságokat vásároltam; a színházi lapot, sose gondoltam, hogy oly messzire jutva egyszer ott dolgozom, aztán a *Fülest*, és naponta a *Sportot* a Piac utcán a helyőrségi klubbal szembeni bódénál. *Sportot* csak úgy kaphattam a dongalábú pofától, ki főállásban a Városi Tanács portása volt, ha megveszem csütörtökönként a *Figyelőt* is, mert az a kutyának se kellett. Az *Esti Hírlap* pedig délután érkezett a Bika elé, a 3/4 5-ös pesti gyorsról, egy bajuszos, zöldkalapos futár évtizeden át hozta biciklin. A Bika szakrális hely volt az időben; hajnalban grilljéből éppen széledtek ki az éjnyűtte figurák, amikor a nyári forróság heteiben gyülekeztünk, s vártuk a jegest. Kocsijáról ácskapoccsal húzta le a táblákat, s árulta, miközben cimborája, vállán egy vastag rongyon a szállítmány javát hordta be az étterembe. Október 23-án egyébként a *Csárdáskirálynőt* játszotta a színház, átellenben a Batthyány utca sarkán ÁVÓ-s fal zárta el a járást, anyámat puskatussal jól mellen vágta egy pribék, mert szerettünk volna a Kossuth utcán hazamenni. Így a Szent Anna utca–Nap utca kerülővel érkeztünk haza, ahol a felemelő nap jelképeként romcsillag hevert a lábunknál. Egy villanás még, hogy annak a napnak az emléke milyen mélyen kísértett. A sokadalomban anyámmal a rendőrség előtt álltunk, várva a fejleményeket, s az ő örök félelmében javasolta, ott egy beton szeméttároló, a mögé húzódjunk, mert nem tudni, az épületből mikor tüzelnek felénk. Harmincnégy év múltán, 1990. október 23-án, amikor Balázs fiammal az Országház elé mentünk, hogy a történelmi fordulat ünnepét megéljük, azt mondtam, inkább hátrább a minisztériumi árkádok alá álljunk. Balázs szeretett volna közelebb menni, s elmondtam a marasztás okát, anyám 56-os aggodalmát: a bolsevik bestialításra mindig fel kell készülni!

(Anna: „Már a történelemben jársz, kisgyermekkorodat elhagyta!”)

Azonmód abba pottyantam, amikor Debrecenbe érkeztünk. A szépen gondozott virágos udvar egyszer csak kezdett elvadulni. A háztulajdonos, Horváth Vili bácsi, vaskereskedő, elvették boltját és a házat, amit gondosan rendben tartatott. Átvette a DIK, vagyis az állam; köröttünk a züllést láttam, még ha lakáskörzetünket nagymamám petúniával, muskátlival szépítette is. A pincében jövő-menő jobb életre is érdemes családok, és züllött figurák váltották egymást. A rémségeket túlélte Vili bácsi élete is regény, avatott szeretőjét mi is jól ismertük; nálánál öregebb felesége a hírhedett moszkovita, Gergely Sándor sógornője volt. A forradalom eltiprása után nem gyöngülő gyanakvással tűnődtünk azon, hogy vajon szovjet provokáció nem lappangott-e a forradalom kirobbantásában? Fél-

század múlva Csoóri Sándor is említett jeleket egy *Hitel*-es kedden. Mert október elején magam is láttam, a fekete szemüveges Gergely (talán vak is volt már) feleségével váratlanul betoppant Vili bácsiékhoz: búcsúzni jöttek, mert Moszkvába utaznak, mondván: „Rossz idők jönnek.” Lehet, hogy tudtak valamit? – tűnődünk anyámmal, de tovább nem jutottunk. Vili bácsiék helyére költözött fiatal házaspár, Hedvig, orosz tanár, alkoholista volt, férje snájdig, egykor elit katonatiszt. Arról mesélt, hogy a szovjetek vodkamámorban primitív fegyverekkel csordaként vágattak előre, és a lövészárokból három-négy német villámgéppuskával aratta őket. Miután elfeküdt a szovjet alakulat, a német lövész kimászott, megnézte, hogy pont derékon kaszabolták-e a szovjeteket, majd visszament az árokba, társaival kicsit állítottak a géppuskán, és várták a következő rohamot. Idővel a villámgéppuskás németek kimerültek, nem bírták a folytonos áradatot, és menekültek. Inkább még csak szemmel kóstolgtattam apám egyetlen hagyatékát, kilencszáz kötetes könyvtárát, a Helikon-sorozatot, Jókai száz kötetét, Móricz, Mikszáth regényeit, Petőfi verseit, Illyés 48-as összesét és a *Magyarokat!* Óriási szerencse a szűk és tágabb körű család igénytelensége, mert részvétérzésükben látogattak bennünket, közben tolvajolták a hagyatékot. Apám ponyvát is olvasott, egy-két ruhadarab mellett a sárga fedelű könyveket lopták el, így a Püski-könyvek s megannyi más, az értékes gyűjtemény megmaradt. Később én is loptam apám könyvtárát, a Cronin- és Kosáryné-féle tiltott művek az antikvárium pult alatti üzletkörébe kerültek, a kapott pénzből utaztam Pestre színházat nézni. Anyám ugyan Móricz és Benedek Elek mesekönyveit ajándékozta ünnepekre, de a Szabad Európa hallgatására is specializálódott nagyapa nem abból olvasott. Mesélte a közeli történelmet; azt, hogy a felszabadítók a Tolnai-lexikon pótköteteivel törölték a hátsójukat, mert a végét se ismerték, így neki kellett takarítani a Vörös Hadsereg ürülékét. Keservesebb ügy: a Bécsig hurcolt Sándorék értékeiket nagyszüleimre bízta, mentettek is mindent, de egy perzsaszőnyeget a szovjet elrabolt. Nagyapa utána eredt itt az utcában, rángatta a hóna alól, a szőnyeg(f)elszabadító pedig ráfogta a fegyvert, így az illetékességi vita befejeződött. Nagyapám, az első világháború tartós foglyaként tudott oroszul, felment a Simonffy utcai szovjet parancsnokságra jelenteni a tolvajlást, de fenyegetően elzavarták. Szerencsésen hazaértek Sándorék, nagyapám szőnyeg híján átadta a mentett értékeket, majd feljelentették a politikai rendőrségen, mondván: ellopta perzsájukat. Mondd Anna, hát nem lehetett félni a múltat is?

(Anna: „És a jelent?”)

Azt is. Felrémlik előttem az Felvidékről elűzött Árpád bácsi, nagyszüleim befogadták, mielőtt végleg Debrecenbe költöztünk. Tapintatos és megviselt vendégként szíve hamarost átvitte a túlvilágra. Egy rémvilági emlék: lakásunk halljába egy ÁVO-s vezér a szeretőjét költöztette. Rúzsos ajakkal virító csöcsös, bőrkabátos szépasszony esténként érkezett, ágyra járt, mert aztán jött a nyilván kínzásokba fáradt szeretője. Nagyszüleim gyakran hallották a rendőrség pincéjéből a kerten át is visszhangzó jajkiáltásokat. Jött az éjszaka, rezgett a dikó

rugója, lihegésük a boldog éjt hírrelte. Hajnalban, midőn a párt ökle távozott, anyám a porcelán kübli tartalmával áthaladt a hallon, hogy a vécéöblítő zuhogása boldog álmából ébressze a kéjszolgálatos asszonyt. Hónapokon át, a félelemtől áthatottan, jó kis politikai színjáték volt, mondhatom. Zöld cserépkályhánk körül késő délután fiatalok melegedtek, mielőtt nagymama kínálta őket. Bandi, Csöpi, Pestről kitelepített családok fiataljai a hortobágyi juhodályokban éltek, de naponta Debrecenbe fuvarozták őket, hogy az állomás közeli szovjet tiszt lakásokat építsék. Egy diadalos kacagásra emlékszem: jelentették, hogy a kéményekbe téglákat dobáltak, így majd a felszabadítók fuldokolhatnak a vissza, a lakásba nyomakodó füsttől! A tehetőségében és öntudatában megrogyasztott társadalom megannyi alakja feltűnt nálunk, mert nagymamám szeretet-otthonos szívvel fogadta az érkezőket. István, a postás pont délben érkezett, hogy egy tál leves terüljön elé, miközben evett, mondta a Hadház híreit. Ibolya néni molyrágta bundájában a régi világ tehetős nagyságosaként panaszaitól akart szabadulni; Teréz, a Józsa közeli tanyáról hordta a tejet. Fekete kendőjét a homlokára úgy húzta, mint te az *Adventben* özvegy Árvainéként, fekete ruhában járt. Élteben is gyászolva az életét, mert földjük elorzását örökké borral enyhítendő férje, János brutalitását panaszolta, mígnem egy nap elmaradt. Aztán jött a hír: Teréz felakasztotta magát. Boltzárás után jött Kőtelekiné, a zöldséges, aki Szatmárnémetiből tudott híreit hozta, mert nagymama testvére ott maradt. Vitatták az érdemes áruk csereforgalmát is a Rahattól és a borstól a bugyogóig. A forradalom napjaiban otthonunk valóságos éjjeli menedékhelyé szerveződött. Félve a rendőrségi golyózáportól, a ház lakóinak egy része hozzánk költözött, mert a szoba védett sarkában matracokon laktak napokon át. Szorongató éjjelek és nappalok; az összetartozás, a félelem, a reménység szorításában a szeretet érzése áthatotta az együttlétet. Vasárnaponként Török Istvánt és családját látogattuk meg. Bámultam a kiváló teológia professzor szeretettől áthatott derűjét, ahogy elbeszélte a portájuk melletti szovjet kaszárnya katonáinak galádságait; továbbá a püspök úr és titkársága mit művel vele és tanár-társaival, mint sarabolja az egyházat és hitéletünket.

(Anna: „Annyi komorságot említesz, beszélj végre játékaidról!”)

Sokat voltam magamban; nézem, de nem látom immár minden tavaszon fehér virágait bontó gesztenyefánkat, körötte nagy famozdonnyal és tehersokkal vonatoztam; árnyszínházzal meséket játszottam a magam multságára. Kerámia fejekkel pedig bábelőadásokat szerveztem: a király, a királylány és a szegénylegény mellett egy rettenetes rablópofa; Hruscsovra utalóan elneveztem Nyikita Pistának. Főntebbiek nyomán képzelheted: kevésbé Óperencián túli dramaturgiával eszeltem ki a történeteket. Csak most villan elő bennem a gondolat: mintha a Burgundia 15. a színház Bermuda-háromszöge lett volna. Mert itt gyerekeskedett Kovács Zsolt, aki jeles színész lett, s jó ideig nagy barátságban játszottam Pányoki Lacival, aki főtitkárként ismert a színi életben. Édesapja is László volt, a júniusi névnapokon a hajnalig tartó társasági jókedv áthalaltszott; felismertem Virágos Mihály hangját, akit Tiborcként tapsoltam,

műdalokat énekelt; Oszvald Gyula, aki Ottót alakította a *Bánkban*, operettárikkal köszöntötte az ünnepeket. Feledhetetlen este: 1955. október 6-án a Csokonai Színház 90. születésnapján ott lehettem a *Bánk bán* előadásán – szegfű díszlett minden zsöllyében és a páholyok párkányán. Hangját hamar elveszejtő, kiváló tenorista, Lothár Miklós énekelt Bánkot. A *Hazám, hazám...* olyannyira fellelkesített, hogy anyám, az apám által barkácsolta lejátszó korongot kijavíttatta 10. születésnapomra, így Simándy József előadásában lemezen is hallgathattam az áriát.

Akáci virág illatát fújja felém az idő. Parkolóvá sivarították a Burgundia 13. számú házat is, ahol Anti barátommal a füves grundon fociztunk, fára másztunk és szedtük, majd csokorba kötöttük a fehér akácot, és egy forintért árultuk a járókelőknek. A két jegenyét összekötő porolóra pokrócot húztunk, és mögötte színházat játszottunk Anti hűgát, a csábos Katikát is mozgósítva jobbra szerelmes történetekbe merültünk: az érzék és értelem ébredésének korát éltük. Hetenként Schrádi doktor bácsiék lesötétített szobájában diafilmeket néztünk: elbukásban is *A kőszívű ember fiai* pesti előadásának képei (Somogyvári Rudolf-fal és Dayka Margittal!) lelkesítettek; újra és újra lepörgettük a két magyar–angol történetét. Győzelmekre vágytunk. Fakarddal vívtunk, gumival működő bodzafa pisztolyt barkácsoltunk. Többször megnéztem a *Rákóczi hadnagyát*, és micsoda bűvölet: mentem tapsolni Puskáséknak, mert az Aranycsapat edzőmeccsre érkezett a városba, 13:1-re legyőzte a sose hallott Debreceni Petőfit. És nyáriéji varázslat: az Operaház *János vitéz* előadása. Értettem anyámat, aki rajongó leányként postán fotót kért és kapott Sárdy Jánostól, akinek varázslatos Kukorica Jancsija cserdített ostorával ő a pásztorok és a színpad királya! – és jöttek a magyar huszárok! Roggyantan futott a francia király, Mindszenty Ödön – legalább a színpadon csatát nyertünk!

(Anna: „Újra és újra a színházról beszélsz, ám debreceni iskoláidról és tanáraidról gyanúsan hallgatsz!”)

Szabó Magda Debrecenét nálamnál jobban ismered. A Szent Anna utcán kezdtem járni az elemit, egy tündökletes, apácaságát kényszerből elhagyó tanítónénivel: Futó Klára, akinek egyszer az elsős (!) gyermeket is meg kellett védenie. Írni tudó örömben krétával a táblára rajzoltam egy sokat emlegetett nevet: Titó! A láncos kutya korát éltük, igazgatónk észrevette, de Klári néni bravúrosan mentette a helyzetet. Titkót akart írni, de Lacikának rossz a helyesírása! Valóban egyik osztálytársunkat Titkó Istvánnak nevezték, idővel ő lett a Dóczy igazgatója. A színház mögött akkor épült Maróthy Tanítóképző iskolájában folytattuk az elemit. Direktorunk: Osváth István, kinek tizenegy évesen a forradalom napjaiban a diákság nevében átadtam pontjainkat, mely lista elején a szovjetek takarodását és az orosz nyelv eltörlését követeltük. Voltaképp a második pont hamarost teljesült, mert már november végén német nyelvet tanultunk a matematikatanártól. Naplót írtam, szovjet vicceket jegyeztem azokban a lelkesítő napokban. És egy november 4-e utáni nap ma is rejtélyes bátorság, hirtelen düh csapott belém, amikor a rendőrség előtt elhaladva látom,

hogy két kalasnyikovos szovjet őrzi a bejáratot. Közel mentem, és leköttem a baloldali, vágott szemű kiskatonát. Haladtam tovább, ők álltak rendületlenül. Néhány lépés múltán belém csapott a reszkető félelem: de hiszen le is lőhetett volna! Sem társaimnak, sem otthon nem mertem dicsekedni félelembembe húlt hősködéssel. A forradalom napjaiban tanítást híján is be kellett járni; Latyi filmszkeccseket néztünk, és gombfociztunk a katedrán. Egyszer belépett Osváth, és az asztalhoz jött, nézte a játékot, majd hirtelen Aranycsapatom kiválóságait elkobozta, még csak okot se mondott. November 4-ét követően történt, tán memorandumos szereplésem büntetése? – tűnődtem. Sértettséget életemen át viseltem, de nemrégiben feloldoztam direktoromat. Mensáros László belügyi iratait megismerve, a kihallgatáson Osváth becsületesen szólt a művész mellett. De részleges a bocsánat; unokáim örökölvén gombos gyűjteményemet újra és újra közlik: jó, Puskás, Bozsik, Budai megmaradt, Lóránt is, de hol van Grosics, Buzánszky, Zakariás és Hidegkúti? És hiszed, vagy nem, kedves Anna, de az órák javára nem emlékszem, a tanárok nevét pedig fölösleges sorolni. De az erősen bennem maradt, hogy a tornateremben felállított pódiumon (az 56-os tanévzárón?) a képzősök Németh László Apáczai-darabjának egy felvonását, a hazatérés jelenetét adták elő. Maradhatott volna, de a Feladat húzta Apáczait, mert itthon van dolga! Megrendítő élmény; látod, az iskolajáték ereje miként hatja át az ember életét? 1957. március 15-én: MÚK-újrakezdtük (!): ötödikes társaimmal Spira György történelmi könyvből dramatizáltuk, és előadtuk a forradalmi nap történetét. Hogy engedhették meg? – máig talány. Egy Kijevben végzett, kedves, paraszt származású matektanár, Búzási Sándor volt az osztályfőnökünk, a magyartanár: Koós Sándor, tisztelet emléküknek! A szép és bájos Kertész Andorné földrajz óráit is vártam. Valamikor a kilencvenes években tornatanárommal, Földessy Bélával találkoztam a körúton. Elhomályosult a tekintete, amikor említettem, egy Tibi szelettel tartozik, mert 56 szeptemberében azt mondta, aki minden külön órán megjelenik, annak csoki jár. Nehéz eszendő volt, de mindig ott voltam, mert nagyon szerettem játékos óráit, humorát. De kérdésedre szigorúan válaszolok: kevés felkészült, művelt s ami még fontosabb: igazságos tanárral találkoztam. Említhetem a felső tagozatban Papp Sándort, magyart és történelmet tanított, szigorú volt, és járta velünk a Nagyerdőt, közösséggé formálta hetedik-nyolcadikos osztályunkat. Folytonosan dohányzott, sokat dolgozott, s tán szorongott 56 után, mert párthűségben élt; folytonosan viaszszárga arcán mintha a halál előjele tűnt volna fel; szívroham végzett vele, Szajolnál holtan vették le a vonatról. Szerettem a Gulágot megjárt Lovas Rezsőt, aki a haza és a világ földrajzát, hegyeket, folyókat és ásványkincseket szigorú precizitással kérte számon. Fia ma jeles akadémikus. Különös, a történelmet oktató Szepsy Károly egyetlen karlendítésével kísért; dühödt mondatára emlékszem: „...És Szabó Dezsőnek éhen kellett halnia!...” – alighanem mondta volna tovább, de elhallgatott. Apám könyvtárából Szabó Dezsőt ismertem, de társaim csak meredtek talányos indulatára. Szót se hallottunk XX. századi országvesztéseinkről. A szorongató fizika, kémia, matek órákat feledve, kisiskolás

éveimet a sport boldogította. Pingpongoztam, kapuskodtam kézilabdában, teniszezni jártam az egyetemi sporttelepre. Néha hazudtam szüleimnek; szépegő lelkükkel nem viselték a „durva sportot”; mert tenisz helyett focizni mentem társaimmal. Olykor hajszoltam az elfoglaltságokat, *Az ember tragédiáját* először úgy láttam, hogy fáradtan, izzadtan, a Nagyerdőről jövet teniszszerezéssel ültem be a páholyba. Gondolati mélységéből keveset fogtam fel, talán azért is, mert gyöngített a színpadközeli látvány. Az édent követő színeken át azon spekuláltam, hogy a pocakos Ádám (Angyal Sándor) és a hálóba szőtt fügefalevél kosztümjében Éva (Hotti Éva) a hamvasságából már erősen kihullott emberpár csak most kezdene vétkezni? Egy epizód ma is kísért. Ahogy Selmeczy Misi bácsi mint Lovel fiát siratva hátul átment a színen. Igen, egy nagy pillanat is elég érdemes színházi estének. Gondold meg: az 56 utáni évek légköre még a színházba menetelt is átlengte. Az osztályfőnöknek címezve a szülő az Ellenőrzőbe írt kérelmet, hogy gyermeke színházba mehessen. A délutáni színházra könnyebben engedtek, az esti már bajosnak mutatkozott: kivel megy a gyerek, mit néz, jegyei alapján érdemli-e? Az iskolaelőadások hevesen érdekelték; a Fazekas diákjai a *Légy jó mindhaláligot* és a *Pál utcai fiúkat* játszották a Csokonai Színházban. A Molnár-előadásban Bokát Kapás Dezső adta, aki a Vígszínház rendezője lett. Iskolatársaim előbb, elvi alapozásként, *Az új ember kovácsát* mutatták be, majd a *Tom Sawyer*, aztán a *Koldus és királyfi* következett. Rendező az a Szász Károly volt, aki Hamletet alakította ama 41-es szegedi egyetemi előadáson, melyet ifj. Horváth István rendezett.

A kulissza mögötti misztérium rettenetesen izgatott; ürügyet kerestem és találtam, hogy felderíthessem. Iskolatársam, Urbán Péter játszotta Tomot, napközben valami könyvet kért tőlem, ez sugallta, hogy bemerészkedjem a színházba. Átmentem a portán, fel a lépcsőn és jobbra a folyosón, rátaláltam a színpadi járásra. Égett a piros lámpa; bűvölten néztem a sötét este fényébe világított színpadra, figyeltem a mély kékbe, ahogy élettel tölti be a szívetet. Befejeződött a jelenet, a forgó elindult a következő képbe, én pedig a civil bizalmaskodás dilettánsaként megakasztottam Tomot: itt a könyv! Átvette, és máris az éles fénybe váltó színpad újabb képébe lépett. Azt se tudom, ledobta-e, vagy mi lett a könyv sorsa – az ügyelő gyorsan kihajtott a színpad pereméről. Így döbbsentem rá arra, hogy a Játéknak olyan mély ihlete és rendje van, amit civilként nem is sejthetünk.

Látom, szigorúan nézel, ismét eltérültem kérdésetől – beszéljek az oskoláról és a tanárokról! Átnézel a foghíjas telkek között, s látod a Dóczyt; akkor Kossuth gyakorlónak nevezték. Mert a végzős egyetemisták is nyüstöltek bennünket. A tanárok javát pedig átlengte a fellengzős nagyképűség, hogy ők különbek, mint a város más középiskolája. Számos pojácát, műveletlen figurát Páskándi Géza mintha Csokonai-játékában, a *Diákbolondítóban* mintázott volna. Orvosi értelemben is kezelésre érdemes, pökhendi, de ötvenhatból elvtársi, megbízható igazgató Papp Imre virágzó korszaka ez, majd aztán egyre alább bukott. Fölöttünk járt negyedikesek, a színésszé lett Uri Pista vezetésével az utolsó

tanítási napon egy szamaras kordéval vonultak végig a városon. Óriási színház volt, a Kossuth–Dóczy minden ablakában lógott és röhögött a diákság, Papp magára ismert, merthogy tudta, Fülesnek gúnyolják a városban. Rezzgett a színjátékosok érettségije, mert Papp háborgott, s néhány híve is fűtötte őt. A tanárok java nevelési képesség híján csak a tananyagot nyomta. Egyik-másik a félelem légkörét teremtve tetszelgett a hospitáló egyetemistáknak, a hölgyeknek pontosabban. Humán osztályba kértem magam, Papp reálba tuszolt, harmadikban félévkor háromból buktam. Osztályfőnököm, Veress Géza közölte anyámmal: garantálja, hogy egyetemre nem javasolnak. Sőt, mint később megtudtam, Barla Gyula magyartanáromtól: az értekezleten az osztályfőnök arra akarta rávenni, hogy ötös jegyemet rontsa le. Barla nem engedett, kitűnő tanár és jellem volt. Mint az egykori patakiak java: tudós, aki szakmájában elmerül, tanulmányokat írt, Barla Kemény Zsigmond munkásságával foglalkozott. Fiatalon meghalt, szíve vitte el, nem csodálom – a tantestület mint kórokozó –, erről legjobb íróink sokat tudtak, és még Raffai Sarolta is a hatvanas években. Egyébiránt kedves társakkal tanultam együtt, hívogattak találkozókra; egyszer elmentem, de többé soha! Mert az aggastyán osztályfőnök él, és kétszázhusz kilométert azért nem utazom, hogy hetvenhárom évesen a kormánypárt piszkolását hallgassam.

Nem akartam debreceni diák lenni; bukott diákként igazoltam át Patakra, ahol csibészségekkel egybekötött életet élhettem. Hazaérkezvén az érettségiről, 1964 június végén a Balatonra indultunk anyámmal. Pesten egy napra megálltunk. Megvettem az *Esti Hírlap*ot, mely tudatta, a Nemzeti épületében az utolsó előadás következik: *Lear király!* Végigrohantam a Rákóczi utat, hogy jegyet vegyek, kaptam az emeleti középerkélyre. Este anyámmal beléptünk a Mese-palotába – remegő kábulatban éltem, eszemmel nem is tudtam felérni, hogy a fénylő épület belsejét körbeámuljam. Bénultan, csak szívemmel éreztem a pillanat kivételes voltát. Izzadtunk a kánikulában, de „Szegény Tamással” a társulat is fázott és didergett.

A Nemzeti együttese elindult a hosszú útra.

Bujdosásra.

CSOKONAI SZÍNHÁZ

(„Anna: Itt vagyunk mostani színi otthonomban. A bejáratnál két direktor szobra fogadott. Horváth Árpád és Térei Árpád. Csodapalotának láttad a Csokonai Színházat is, ahogy Szabó Lőrinc idézi a Tücsökzenében?”)

Talán meglepődsz, de láttam a költő születése előtti színház életét is – az 1890-es évekből. A *Légy jó mindhalálig* című filmet forgatták, s ha emlékszel egy villanásnyi színházi kép is feltűnik. Ranódy László mély korigénnyel, erős légkörteremtő ihletben rendezte filmjeit; ezért egy őszi estére átformálták a színház körüli életet. Köteles kordont vontak a színház köré, mögötte álltak a bábész debreceniek, közöttük én is, és néztem, mint éled fel a gyermek Móricz Debrecene. Átformálták az előteret; végigfutó vasrácsos kerítést építettek a két szo-

morúfűz elé; a sínen gördült a lóvontatta villamos, amint elhaladt, egymás után batárok és hintók futottak a bejárathoz, az urak és asszonyások leszálltak, és bevonultak az épületbe. A jelenetet egyszer-kétszer, sokszor megismételték. Más napokon is bővölten követtem a forgatást; a Vár utcában a Lottéria-jelenetben láttam Tóh Lacit, de szerettem volna ha megpillanthatom Bessenyeit mint a Kollégium igazgatóját, Makláryt, a pedellust, Töröcsiket és más kiválóságot, akikről csak a színházi lapban olvashattam. Kis idő múltán, 60 áprilisában szívdobogató hír: a Nemzeti jön Debrecenbe! Csehov *Ványa bácsija* szerepel a műsorban! Maklárly a címszereplő, játszik Bessenyei, Mészáros Ági, Lukács Margit, Gózon és Major Tamás. Már csak a kakasülőre kaptam jegyet, Nyilas Misi is onnan nézte az operettet. Fő, hogy láthatom a Nemzeti együttesét! Csehov élet-halál misztériuma azon az estén nyílt meg előttem, és hallottam a vizsgasztalan provincia igéjét: „Mit tegyünk, élni kell. Élni fogunk.” Világkereső kamaszságomban megrendültem Mészáros Ági előadászáró monológján: meglátjuk-e az eget az angyalokkal? – viaskodtam hazafelé ballagva. És értetlenül háborogtam, mert voltak, akik nevettek, hogy Vojnyickij puskája csődöt mondott. Idővel tisztult előttem: nem a nézők értetlenkedtek, hanem Gellért Endre hangolta kisszerűvé Ványa esendő harciasságát. A *Ványa bácsi* volt az első előadás 1960 tavaszán, amelynek mélysége sorsomat érintve megrendített.

Akkor jutottam legmagasabbra a nézőtéren, s így élesebben láthattam a színpad fölötti színes festmények sorát. Alantról nézve is mindannyiszor meredtem rájuk: ők viszont mint a magyar Thália régi nagyjai tekintenek alá. Idővel megtudtam, kik fényesednek fölöttünk, sorolom Telepy Károly portréit! Megyery Károly: a vígkedvű „tintásüveges”; Fánecy Lajos, ki direktor volt Debrecenben, Jago, Biberach, Tartuffe emberi ármányosa a Nemzetiben, 1849-től Simontsits mellett a színház ügyvivője. Folytatva a galériát: a színpad homlokán rátartiságra okán a Pesti Magyar Színházba nem szerződött, a nagy országjáró robotos, majd Marosvásárhelyen elhunyt Kántorné; Lendvay Márton, a Pesti Magyar Színház alapítója, akit prózában és operában ünnepeltek; Szentpétery Zsigmond vándorszínészként járta az országot, majd a Nemzetiben rendezte társait; Udvarhelyi Miklós: első Bánkunk Kassán 1833-ban. Majd a *Déryné* című film nyomán képzeltem küzdelmes sorsukat is. Később *Déryné Naplójában* elmerülve kezdtem kutatni, mint is szerveződött a Pesti Magyar Színház. A fénylő galéria nemcsak az első, már idézett Lehar-operett luxembourgi estéjén avatta a színházat palotává, hanem mindannyiszor, amikor Téri Árpád teátrumába mentem főként nagymamámmal. Márkus László, Mensáros László, Soós Imre, Solti Bertalan, Novák István...; és ne feledjem; a végzett építész, Latinovits Zoltánt is Téri szerződtette 1956-ban. Továbbá a hölgyek: Simor Erzs, Örkényi Éva, Hotti Éva, Hegedüs Ágnes, Andaházy Margit. Évtizedek múltán már ébresztő láttelel teátrumi életünkről: az említett tizenegy színészből négy öngyilkos lett. Káprázatosan hangzó társulat, java itt kezdte színi életét, mások büntetésből kerültek Debrecenbe. Akkor persze nem tudtam igazán, kik is a becsült színészek, de a családi mítosz már akkor éltette őket. Majd aztán eltávozva, nevük egyre

fényesedett. Blum Tamás és Vámos László az operatagozatot szervezte: Hámory Imrével a címszerepben jókedvű, játékos és mély keserűségbe forduló *Falstaffot* láttam. Mensáros a *Traviatát* rendezte! Minden jelenete úgy él bennem, mintha a Netrebko-féle salzburgi előadás peregne előttem.

Ahogy most felidézem az ötvenes évek első felét, gyermekkorom színházi emlékeit, különös képzelettel támad fel bennem Téri korszaka. Számos előadást nem láthattam, de anyám, nagyanyám oly rajongó szeretettel, lelkesedéssel beszélt róluk, hogy én is a nézőtérre képzeltem magam. Örök fájdalom, Mensáros Hamletjét könyörgésem ellenére sem engedték, hogy láthassam. „Sok a halott, csak a szerző marad életben” – zárta le a vitát anyám. Kurtizán történet mehet (?) – énekben elbeszélve, de, hogy mérgezésben többen meghalnak, azt tilos látnom? –, lázadoztam 56 márciusában, mit se értesülve a XX. kongresszus tavaszi fuvallatot ígérő légköréről. Vágyam még, Mensáros Hamletjét tanulmányban visszaálmodni. Minap Mensáros Tamás jóvoltából már többször meghallgattam az előadás hangfelvételét; kezemben Téri gondos rendezőpéldánya, néhány kép, kritikák; kutatónak is feladvány, miként tudja rekonstruálni a sose látottat? Téri színháza nekem nem szórakozást, hanem álommenedéket jelentett a hétköznapi félelmekben. Miközben ámultam a színpadi életet, megbűvölten néztem a színház kinti életét. Szinte naponta álltam és figyeltem, hogy a rámpáról hozzák és rakodják a díszletet; lécekre feszített festett vásznak, s hátul ráírva: Vár bal 2, Tiszapart 1. *A Bánk bán* díszleteit pakolták teherautóra, mert indultak tájra. Akkor még nem ismertem őket név szerint, később próbákat nézve mély tisztelettel figyeltem Pólik István színpadmestert, Pelles Tibor kelékest és a társakat; a műszakiak reggeltől éjszakáig micsoda alázattal és pontosan dolgoznak! Folytonos sietségben, folytonos készenlétben. Ahogy más színházban is; sokan olyan révületben, odaadó-szeretettel éltek és dolgoztak, hogy észre sem vették, hivatásukat családi életük végzetesen szenvedni, másokat Király bácsi fröccsöntő műhelyében a néhány órás szabadidős mámor omlasztotta össze.

(Anna: „Még azt az időt és színházi szellemet idézed, amit én is megéltem, hogy a műszak figyelte az előadást, drukkolt a színésznek, és a sikerért dolgozott, így a taps vagy épp a bukás részesének érezte magát. Vagyis az együttes tagjaként lélegezték velünk a játékban. Most gyakran alkalmi és segéd munkások dolgoznak esténként, olyanok, akik még az előadást sem ismerik. Így aztán halálos veszély is kísérti a színészt. Fizikai értelemben, és nem úgy, ahogyan beszélünk a Játék élet-halál tétjéről...”)

Egykor színházi munkásnak lenni életre szóló hivatást jelentett. Zakar István már Horváth Árpád színházában (1936–39) a maszkok és arcok művészi mestere Téri korában is felső emeleti műhelyében dolgozott, s majd Lengyel György előadásait is ő gondozta. Amelyet szintén korszakosnak mondhatunk, mert Lengyel a vidéki városban a nemzedékek összehangolt játékában, a hagyományra és a modernségre alapozottan színházi életet teremtett. Béres Ilona, Nagy Anna, Lontay Margit, Simor Ottó, Novák István, Gerbát Tibor, Oláh György, Linka György, Kézdy György, Sinkó László...; Rubányi Vilmos karmes-

ter és Kertész Gyula rendező vezetésével pedig az operatársulat is a színház rangját jelentette; annyi között Bartók *Kékszakállúja* sejtelmes-izgató világot nyitott meg előttem Tibay Kriszta és Tréfás György előadásában. És aki örökös szolgálatban dolgozott, annyi ingyen belépő adakozója: a színházteremtő- és őrző főtitkár évtizedeken át, a tüneményes Péteri Nikola! Nemzeti repertoár Lengyel éveiben: Szophoklész, Gribojedov és Németh László darabjai mellett *Bánk bán*, *Úri muri*, *Ahogy tetszik*, III. *Richárd*, *Vízkereszt*, *Peer Gynt*, *Szent Johanna*, *Jó embert keresünk*, *Kaukázusi krétakőr...* – és a sorsomat eldöntő: *Sirály*.

(Ácsolt pódium állt a színpad bal hátsó traktusában. Csehov kérte így, ám az író óhaja szerint Csányi Árpád tervező és Lengyel nem naturalizálta a színi képet. Mert a tüllök határolta tér légies könnyedséget sugallt, amikor az első képben a szereplők szivárogni kezdtek. Kézdy György–Medvegyenko Másával (Meszléry Judit), majd Szorin (Novák István) tolokocsiban gurult elő, aztán Trepljov (Dégi István), aki darabját az új formák jegyében hirdette és szervezte. Majd berepült a színre Nyina (Nagy Anna), aki majd szürreális mitológiai víziójával tölti be a kis tavi színpadot. Arkagyina (Lontay Margit) fanyalog – ez volna Trepljov teátrumos forradalma? Hökkenettel néztem a játékot; az öreg kúria otthonosaival mint viaskodnak a fiatalok. Amikor színi vágyaiba rokanva visszapillézett Nyina – oda immár a lelkesült hivatás! Tűnődtem sorsukat figyelve: Lengyel György máris ilyen élesen látja az életet? Egy ifjú nemzedék reménye is elpuffan Trepljov pisztolyával. Mert az ifjú író, Trigorin (Sinkó László) kezében notesszel jegyzi a valót, de már tudja: hivatása csökkent, aligha moccanja a hétköznapi tespedtséget.)

Juhász Béla tanár úr egyetemi szabad szemináriumán jelentkeztem: írnék a *Sirály*ról! Szívdobogató fordulat; a jelzett délutánon a kis intézeti terembe Lengyel György néhány színészével is megjelent. Felolvastam dolgozatocskámat, aztán kérdés-felelet formán beszélgettük. Búcsúztak a vendégek, amikor Lengyel hozzám lépett, és kedves tapintattal megkérdezte: adnám-e oda íráso-mat, mert bár a *Napló*ban a kritika megjelent, de szeretné, ha közölnék az enyé-met is. És néhány nap múlva, a Sinkovits Imre Kossuth-díját köszöntő oldalon méltatásom megjelent. Sorsom ezzel eldöntetett.

(Anna: „A Régimódi történet ősbemutatóját és más Szabó Magda-darabokat rendező Lengyelből máig árad Debrecen és színházának féltő szeretete. Miért hagyta el a Cso-konai Színházat?”)

Akkor nem beszélt róla, nem is nyilatkozhatott az okáról. Mondd: lehet, úgy dolgozni, hogy saját igazgatód feljelen? És a színészeket szervezi, süketségeket parancsol, zavarja az elmélyült munkát? Vagyis a szellemi és szívbeli együteműséget megroppantja a társulatban? Kaotikus, alkotásellenes légkör alakul ki, nemegyszer már te is megszenvetted. Az csak utólag derült ki, hogy Taar Ferenc „Tótfalusi” néven besúgóí hivatását igazgatói éveiben megszakította, de a Tanácsra és a Párthoz járt jelenteni. Pesthez mérten is provincia volt Debrecen; Lengyel a Madách Színházhoz szerződött. Más kérdés, hogy ott megkapta direktornak a hírhedt bolseviket, Ruttikai Ottót, és kedves műveit alig rendezhet-te, de sorozatban bajlódott Tabi László és mások hitvány darabjaival. Lengyel két Molière-játékkal búcsúzott a várostól 66 tavaszán: jókedvű nappolyi játéknak

formázta a *Scapint*, majd következett a *Kénytelen házasság*, a kollégiumi játék könnyed bumfordiságával és satirikus kedélyében a debreceni elvtársi stíltre is hangolódott. Kis idő múlva a Comédie Française Budapesten szerepelt a *Férjek iskolájával*. Életemben először láttam külföldi színházat. Ébredő önbizalommal írtam első cikkemet az *Alföldre*: Lengyel színháza mennyivel elevebb, mint Molière Házának előadása! És tudod, hogy Lengyel kinek a fordításában játszotta a *Kénytelen házasságot*? Kazinczy Ferenc veretes mondatait hallottuk! Ismét Patakra érkeztünk...!

És a továbbiakban a debreceni színházról nem írhattam az *Alföldben*. Mert: azidőben a folyóirat rovatvezetője Taar Ferenc volt. Aki önellenőrizte, szervezte a színházról szóló beszámolókat. A kör bezárult. De a magam pénzén szívesen utaztam Pécsre megnézni a *Tisztákat*, Szegedre elmentem Németh László utolsó darabjáért, a *Semmelweisért*, Kaposvárról a vidéki színházi napokat szemléltem az *Alföldben*. A *Szép magyar komédia* esztergomi előadásáról is tudósítottam, a Szentendrei Teátrum *Pikko herceg és Jutka Perzsiájában* a régi magyar színház tartós feltámasztását reméltem, de két évad után elhamvadt ez az irány. Latinovits varázslatos Liliomját Kecskeméten láttam. Akár délelőtt a zárthelyiről is felálltam, ha indult a vonat Budapestre, hogy este egy külföldi előadást megnézhessek, aztán éjszaka haza a személyvel. Annyi között egy hatalmas élményt említve: a varsói Nemzeti Színház a *József élete* című misztériumot játszotta. Dejmek programja: megkeresni őseink színházát! Hát ez lett volna az egyik feladat itthon a hazában is. 68 tavasza, Prága, Párizs: az aczélos elvtársak ijedős hónapjai. Engedélyezték a *Kegyencet*, stúdióban az *Oszlopos Simeont* is. 68 ősze: még nem utaztam Kolozsvárra, ők jöttek a *Tragédiával* Debrecenbe – újabb feladatra ébredtem: nem hagyhatjuk a határon túli magyar színjátszás ügyét! Egy könyv sorsáról még: Kardos Tibor – Dömötör Tekla kétkötetes *Régi magyar drámai emlékek* című gyűjteménye (1960) megjelent, de a ma is szokott jelzőkkel piszkolták, és teljes visszhangtalanságba fojtották. Igazolván: honi színháziai a lengyelek módján nem óhajtják kutatni, életté formálni a múltat.

(Anna: „Ez a provincia, ahogy a magyarított kollégiumi játékról beszéltél. Miért távoztál Debrecenből? A Naplót azért mégse Taar szerkesztette.”)

Provinciából provinciába – ifjan a homályban bolyongva kerestük magunkat. A bolsevizmus maga a provincia, mert szabadsághiányos. Ebben áporodik, erjed aztán az Ady-panaszolta késettség is. Attól nem vagy világfi, hogy család alapon vagy politikai bizalomból útlevéllal Rómából és Párizsból híreket, divatokat importálsz, mint képzelte és gyakorolta néhány nagyhangú belvárosi. Próbálok összefogni a választ, mert szétfutó áramok és változó sugallatok érintésében tűnődtem holnapomról. Előfelvételis évemet a debreceni Egyetemi Könyvtárban Bata Imre közelében töltöttem. Aki az irodalmi tanszék helyett ötvenhatos büntetésként kékköpenyes hivatalnoki éveit nyűtte. Igazi egyetemem jelentett; Bata vibrálóan okos elme, nemzedékének talán legjobb stilsztája, házassági tanúm. Keserves esszét igényelne, talán még megírom, hogy a nyomásban megroppanva, miként vált dühöngő Aczél-zsoldossá, az *ÉS* főszerkesztőjé-

vé. Majd a végjátékban már a megroggyant párt szolgálatosaként oly hűséges, hogy Szinetár Miklós gyalázkodásig menő szövegére („libanoni terrorista” – 1986. szeptember) válaszomat se közölte. Ő, aki, tanúsíthatom: *Bolha légüres térben* című Erki Edit ÉS-glossza miatt hetekig szenvedett. Ennyit ért kiváló Weöres-tanulmánya a hatvanas évek közepén.

1965-ben járunk. Bata sokat győzködött; hagyjam a színházat! Makacs ragaszkodásomat érzékelve végső érveként odavetette: „Kisfiam, vedd tudomásul: a Színház az a zsidóké!” Nem is értettem, de látván kutakodásomat és ragaszkodásomat, javasolta: írd meg Horváth Árpád debreceni éveit! Kivételes kísérlet, hogy a debreceni színházat magasba emelte, de a hely, a provincia megfojtotta, érvelt, s tán magára is gondolt, mert már erősen készült távozni Debrecenből. Úgy történt, Horváth Árpád életében elmerültem: megismertem egykori, tüneményes feleségét, Neményi Lily operaénekest, többször találkoztam barátjával, Gyergyai Alberttel. Kutattam Horváth erdélyi múltját, Nemzeti Színház-beli munkásságát, de mozgalmi évei és az 1944-es halála valójában máig talányos. Major Tamástól bűzlik. Mert a túlélő elvtársak a maguk mítoszát építették, tehát vagy hallgattak, vagy hamisan beszéltek küzdelmeiről. Mert a Nemzeti utódlásának politikai harca, a kommunista birtoklás feltétlen akarása is lappangott a történet mélyén. Távozásomról kérdeztél, így néhány tényt még hadd említsek. Akkortájt olvastam Hubay Miklós *Megváltó mutatvány* című tanulmánykötetét, és megrendítet: századok hullámszámban micsoda közöny, feledés jellemzi a magyar dráma sorsát. Mondom így, mert bővítve a nyolcvanas évek elején Hubay esszéit *A magyar dráma sorsa* címmel készült kiadni, de Illés Endre a „magyart” kitörölte a címből. Aztán 1966 tavaszán eszmecserén vettem részt a debreceni értelmiségi klubban, ahol Kamondy László *Szöktetés albérletbe* címmel előző nap bemutatott darabját jobbára pesti kritikusok társasága vitatta meg. Sok okkal nem sikerült az előadás, de a néhány vélekedő ocsmány és pökhendi hangja megdöbbsentett. Már bevégezni készültek a nagyröptű a szakmaiságot, amikor Kamondy szót kért. Sápadtan, izzadó arccal kiment a terem közepére, és csak annyit közölt: „Elhatároztam, hogy többet drámát nem írok.” Betartotta szavát – kis idő múltán, 1972. október 23-án öngyilkos lett. Megrendülten hallgattam Kamondyt, majd egy következő évi okoskodás alkalmával, ismét a fővárosiak kihelyezett gyűldéjében ismeretlen diákként szólásra jelentkeztem. A hazai dráma ügyéről nyögve dumáltak, és közölték: a Nemzeti felújítja a *Fáklyalángot*. Nemes gondolat, mondtam, de mi van a *Kegyencsel*? Párizsban mutatták be, és miért nem tűzte a Nemzeti műsorára? Akkor azt nem is tudtam, hogy Aczélék már öt éve labdázta a darabbal a Madách és a Nemzeti között. Némi zavart éreztem a társaságban, valami lapos választ kinyögött, tán Both Béla igazgató. Utólag hallottam, felbolydítottam az elvtársakat, nyomozták, ugyan ki lehetek? Ne hagyjuk a magyar drámát! – belém égett feladatként, mert azidőt szivárogtak a hírek Csurka István, Mészöly Miklós anatómás darabjairól. Sarkadi halála után évekig szórakoztak az *Oszlopos Simeonnal*, 68-ban Katona József *Žiskáját* nem engedték Kecskeméten. Nem folytatom. Még

annyit, hogy Hegedüs Géza, a főiskola drámatörténeti tanára Kónya Judittal írt könyvében (*A magyar dráma útja* – 1964) Tamási Áron és Nyirő József munkásságát keverte, és azt se tudta, hogy Remenyik Zsigmond hány darabot írt. Világossá lett előttem: a magyar dráma ügye, a szabadság tétje is. Ha a színpadot parlamentnek tekintjük, de új művek ott sem hangozhatnak el, és a színház hiteles, jelen idejű impulzusokkal nem szolgálhat, akkor 1956 leverett forradalma után ez is igazolás: a zsarnokság új korszakát éljük. Úgy véltem: hivatásnak ennyi is elég, hogy a színház parlamenti szólásjogáért küzdjek.

(*Anna: „Így hát nem is kritikusai ambíció, hanem a színház mint példa és metafora, a magyarság ügye, a társadalmi küzdelem izgatott?”*)

Így valahogy. De korábban a távozás okáról is kérdeztél. Élesen előttem él a debreceni Városi Tanács tanácstermében egy megbeszélés: a Csokonai Színház történetét összegző könyv írására hívtak egybe bennünket. És az élemberek elkezdték osztogatni a fejezeteket; egyiket Taar Ferenc igazgató, a másikat Bényei József mesteri publicista, mellékállásban a megyei első titkár, Sikula beszédfőnöke kapta, ragadta magához, Tar Károly, a művelődési osztály vezetője is korszakot írhatott. Terjedelem és honorárium, a pesti kutatásokra menő kérdések emelkedtek tétté. Sor került a két világháború közötti időszakra, jelentkeztem, mondván: 1920 és 1944 közötti éveket feltártam, napra ismerem negyedszázad műsorát és színi történetét. Nem, ezt nem kaphatom. Másra gondoltak; írjam meg az 1890–1900 közti éveket! A méltánytalanság érzését a „minta”-iskolában elégszer átéltem. De most már a sorsomról van szó! Közöltem: nem vállalom! Nem felejtetem; egyedül ballagtam le a Városháza lépcsőjén, és ott csapott belém: innen el kell menni! Mert ez a társaság felfalja az életemet. Provincializmus, ahogy az imént te is említetted. A latifundiummá is sülyesztett provincia... Telnek az évek, évtizedek; hol itt, hol ott, mindig ők szíveskedtek az embereket a vályúhoz engedni, vagy elhajtani. Így hát inkább a bizonytalanba menni, mint itt maradni! Egyetemi, holtig igaz barátaim, Márkus Béla, Görömbei András, Cs. Nagy Ibolya tehetségüket, szuverenitásukat és tisztességüket meg tudták őrizni, de a főntebbi bundameleg társaság a színi közügyiség küszködéseiben felfalt volna. A Maradandóság újkori Debrecene nincs megírva. Amint a fellengzős divatolás sem, amely már 1990 után telepedett a szellemi életre és némely vezetőre. Csokonai Tiptoppja térül elém Illyés időszerű szarkazmusával: nem az a provinciális, aki Párizsban bugaci mód viselkedik, hanem aki Bugacon párizsinak képzei magát. És importálja a divatot, miközben köp a hely szellemére. Az Aczél Géza jegyezte *Alföld* folyóiratra gondolok, ahol egykor annyi cikkem között kétszer is (1974, 1986) vállalták a botrányig csapó színházi írásomat, mert egykor Kovács Kálmán, de főképpen Juhász Béla és Márkus Béla korszakában példás, igényes, becsületes, tehát eleven és öntudatos szellem működött.

Szerencsés fordulat, sikeres újságírói pályázat a fővárosba szólított, és 70-ben menekülhettem az apokaliptikus fővárosba. Ahol tíz embert ha ismertem. Magányomtól, a kávéházi füledt belterjességtől és a korcsmai halhatatlanulás éj-

szakáitól is megmentett a szerelem: Magdó. Szerettem, szeretett, sokat dolgoztam, dolgoztunk, és színházba jártunk. Előbb a Kárpátok kebelében, majd a gyermekekkel eljutottunk Strasbourgba és Párizsig.

LÍCIUMFA

(Kérésre Hollós László és Dala István ihletett, művészi igénnyel, fáradhatatlanul dolgozó kis filmes társasága a Nagytemplom oldalában horgonyzott le. Anna tapintatosan igazgat, hogy a Líciumfa aláhajló vesszői között története is olvasható legyen a kamerában. Kétnapos bolyongásunk záróperceihez érkeztünk. „Eddig te kérdeztél, engedd meg, most én kezdem a beszélgetést, kedves Anna! Tudod, hogy miért kértem ide a búcsúvallomást?”

Anna: „Sejtem...”

Kezdő színész voltál, amikor első beszélgetésünkre készültem. Először a *Fatornyok* sugárzó narrátoraként láttalak, majd szárnyalóan szép Júliád indított a találkozásra. Előző nap itt jártam Debrecenben. Beszélgetésünket áthatotta öntudatos, a színész, a színház hivatásában mélyen hívő gondolkodásod. Hallgatva, egyfolytában a Líciumfa képe villant elém. Kevésbé a hitvita diadalmas története, hanem a századok hullámverésében is megmaradó földbe leszúrt vessző virágos fává erősödő képe. Hasonlónak reméltelek, kedves Anna, ezért is írtam címül: Líciumfa. Most itt állunk a fa árnyékában, és az öröm érzésében évtizedek múltán mondhatom: a Líciumvessző annyi próbatételen át fává nemesedett-szépült. Aki a Csokonai Színház tagjaként esténként régi nagyságokhoz hív alázattal játszik és él a színpadon. Sajogva is mondom, mert barátságunk mélyhűtött éveiben is kísértett tehetségednek az a kiadása, amely sistergő Magyar Elektrádat is jellemezte, s épp ezért féltettelek, hogy az *Advent* Rékájával való küzdelem a Nagyromlás alá temet. De győzted a küzdelmet, a színház fénylő gyűrűjét sikerült kikaparni s felmutatni a Nemzeti és a magyar színjátszás jégvilágában: látván lássátok! Lám, író, a benne hívő színész és a színháziak együtemű munkája hatalmas közösségi üggyé emelkedhet. Ahogy Kányádi Sándor írta: „aki megért / s megértet / egy népet / megéltet”. Köszönet tegnaptól Rickl Máriaig és tovább ívelő újabb alakításokért. És a találkozásokért. Vajúdtunk eleget a Nemzetiről, kínlódva beszéljük a közös és a nélküled megélt múltat. Téged hallgatva a hírvívő is szól, egy olyan színházról, múltról beszélsz, amiről egykor Kóti Árpád Samrajovként hetyke komolysággal mondta a *Sirályban*: „Süllyed a színművészet... Hatalmas tölgyek álltak itt egykor...” Köszönet, hogy nem felejtetd a hatalmas tölgyeket; ismerted és ma is érted őket, nevükben is szólítod a jelent.

Régi időkben egyszer karácsonyaidról beszélgettünk. Itt, a Nagytemplom árnyékában mondom el: irigyen jegyeztem, milyen hívő lélekkel szóltál ünnepeidről, szülőfalud, ősi belső templomozásaidról. Akkor én már sok évtizede a hitbeliség kiesett állapotában éltem. Egyenesen mondom: hitetlenül. Szüleim mély Krisztus-hitben neveltek, neveltettek, mert teológus hallgatólány is foglalkozott velem, de aztán kikoptunk a Nagytemplomból. Mert, ahogy egykor

mondták, a Lenin Fohászati Művek élpüspökei, Péter János, később Kádár külügyminisztere, majd Bartha Tibor a tervszerű zülletés pokoljátékát üzte a református egyházban. Hasonlóan Tóth Károly püspök, aki nyolc évig Csoóri Sándor padtársa, alighanem a KGB-ig dolgozott. A pataki iskolával egyidős pápai Kollégium 400 éves ünnepén, 1981-ben Csoóri Sándort nem engedték szólani Alma Materében. Amikor már Grósz Károly is hajlott a pataki Főiskola visszaállítására, Tóth Károly még akkor is ellene dolgozott. A gályarabok emlékműve mellé újabbat is állíthatnának a bolsevik rendszer és a református püspökök áldozataira gondolva. Kálvin Jánosunk ugyan nem szerette a színházat, de én hitemet keresve, azokban a színházakban, színészekben, előadásokban találtam meg, amely a zsarnokság szorításában a szabadság igéjét hirdették „Az Úr pedig a lélek és a hol az Úrnak lelke, ott a szabadság” – mondja Pál apostol (II. Kor. 3:17). A lélek és a szabadság tere a színház, ahol az előadás a láthatatlant láthatóvá avatja. A játék varázslatában a Szeretet győzedelmeskedik, vagyis az előadás és a nézőtér között szövetség köttetik. Hogy mondtad az *Adventben*?

(Anna: „Mert ha kidugom a fejem a játékból; szemembe vág a zimankós idő.”)

Ha színész, előadás, színház a zimankós időben védelmül szolgál, akkor az ember felismerheti a játékban azt, ami isteni.

Az egyháztól eltávolodva, hitemből kiesve, a színházban kerestem a megerősödést. És megerősödtem, amikor Mensáros László XX. századára az ige-hirdetés áhítatával jártam, így éltem meg Latinovits Zoltán szeretetszínházát Veszprémben, vagy *Ködszurkáló* című könyvét olvasva. Viaskodásra indított Pártos Géza rendezésében Füst Milán *Negyedik Henrik király* című darabjának előadása Gábor Miklóssal a címszerepben. Utaztam Gyulára és Kolozsvárra, Vásárhelyre Harag György színházába; Sütő András, Székely János, Gorkij, Csehov darabjainak rendezését nézve a zsarnokság szorításában is a szabadság élményét éltem át. Hasonlóképp a Sinkovits Imrével vagy a Veled való találkozások megerősítették azt, hogy a magyar színjátszás hivatott sorsunk felmutatására is.

50 karácsony estéjén, a gyermeki ünnepről jöve, Zoltán nagybátyám kezét szorongatva a hóesésben a pataki templomközben, a magasban himbálózó lámpa fényében az angyalt láttam repülni. Zoltán bátyám sietésre bátorított, mondván: nálunk már járt az angyal! Képzeltem hát, hogy éppen tőlünk elmenőben látom az ajándékozó tüneményt, mely könyvvel és trombitával a kezében a Főiskola címereként is őrizte a századokat. Az angyal eltűnt a hópihefüggöny mögött, s én kis pásztorként újra és újra vártam jelenését, hogy tudassa a betlehemi jó hírt. Aztán hosszú időre kihunytt belőlem az angyalvárás hite. Utólag a felismerés: az Úr gondoskodásából nem estem ki, csak én vettem, iktattam ki magamból; velem volt pedig. Weöres *Vonj sugaradba* című verseformán gyöttrődtem: „Gonoszaid megtérnek, de hozzám / sose jön el a te országod.” És eljött

- a színház által. Nyolcéves megpróbáltatások gyalázkodások szorításában megőrzött hivatásomban, hogy életben maradtam és életben tarthattam a Színházat is. Ma már látom: védett akkor is, amikor nem akartam tudni őriző voltáról. Az egykori Fűvészkert helyén állunk, csodáljuk a Líciumfa életrevalóságát, tán illő, ha J. L. Barrault képét említem, a színházcsinálás: emberkertészet. Téves prófécia, amit Major Tamás harsonázott és Kurzus köpenye alól előbújó újabb nemzedékek ma is gyakorolnak, miszerint: „A színház gonosz intézmény.” Stílusdiktátumot inkább, ahol egy ideig még magyarul beszélnek? A nemzeti színjátszást felváltani internacionális divatszabászatra? Képtelen önpusztítás, de ez történik manapság. Tamási és a *Csíksomlyói passió* földjén önpusztító pesti szutyok humor? Költészet helyett latrinaszínház? Aki hatalmi akarásból, szívebénultan vezeti az intézményt, minősíti az előadást és közönségét, annak valóban gonosz intézmény, mert nem talált rá a közösségteremtő krisztusi szertetre. Ilyenképpen magányos és gyanakvó; gyűlölete pedig önhittségben lapang. Aki felismeri a Szeretet hatalmát, az a krisztusi áldozatra, a húsvéti passióra is gondol. Közös kép; színházi és biblikus: a kárpit. Egykor a szerzők és a színházia a kárpit fel- és lehullásával jelölték a színi változásokat. Krisztus végpillanatát, „midőn kiadá lelkét”, Máté így festi tovább: „És íme a templom kárpitja fölétől aljáig ketté hasada; és a föld megindula” (22:51). Márknál is hasonló az írás (15:38); Lukácsnál más a szakadás: „És meghomályosodék a nap, és a templom kárpitja középen ketté hasada” (23:45).

Sorsunk foglalatja: húsvéti passió; pénteken felfeszítettés, ám követi a feltámadás. Feléled bennem a halászi gyülekezet képe: amint zsoldároznak a tomboló vízőzön éjszakáján: „Te benned bízunk...” És megmaradt Bodroghalász.

Húsvétalan nép vagyunk, panasolta Ady. Az Örömteremtő Színház Húsvétot, feltámadást hirdet.

(Anna: „Most és mindörökké. Ámen.”)

2018. augusztus

IRODALOM

Ady Endre: *Összes versei* (gond., jegyz. Láng József és Schweitzer Pál. Szépirodalmi K., 1977); Balassa Iván: *Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században* (Borsod-Abaúj Megyei Levéltár kiadása, Miskolc–Sárospatak, 1994); Balázs Ildikó: *Sárospatak kocsmái* (Felsőmagyarország K., 2003); Barsi Ernő – Szabó Ernő: *A pataki kollégiumi zene krónikája* (Zeneműkiadó, 1984); *Déryné naplója* (sajtó alá r., jegyz. Réz Pál. Szépirodalmi K., 1952); *Comenius Magyarországon* (szerk., jegyz. Kovács Endre. Tankönyvkiadó, 1970); *Csokonai Vitéz Mihály munkái, I* (szerk., jegyz. Vargha Balázs. Szépirodalmi K., 1987); Cserje Zsuzsa: *Pécsi Sándor* (Múzsák K., 1985); Dienes Dénes: *A Sárospataki Református Kollégium története* (Sárospatak, 2013); Erdélyi János: *A Sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe* (Sárospatak, 1860); Erdélyi János: *Válogatott művei* (vál., jegyz. T. Erdélyi Ilona. Szépirodalmi K., 1986); Erdélyi János: *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek* (sajtó alá r., jegyz. T. Erdélyi Ilona. Mundus Egyetemi Kiadó, 2003);

Fáy András *színeszeti tanulmányai* (sajtó alá r. Staud Géza és a Bp.-i Zrínyi Miklós Gimnázium VIII. o. tanulói. Királyi Egyetemi Nyomda, 1940); Fekete Gyula: *Bodrog-parti szerelmeink* (Móra K., 1981); Hajdu Imre: *Százéves történetek* (Sárospatak, 2014); Horkay László: *Közkinccsek* (Sárospatak, 1997); Harsányi István (szerk.): *Sárospataki kalauz* (Sárospatak, 1927); Kazinczy Ferenc: *Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok* (vál., jegyz. Szauder Mária. Szépirodalmi K., 1979); Képes Géza: *A pataki diák* (Kozmosz, 1989); Ködöböcz Gábor: „Meghallani a magyar Atlantisz harangszavát.” Beszélgetés Bertha Zoltánnal (*Magyar Napló*, 2010. október); Ködöböcz József: *Sárospatak a magyar művelődés történetében* (Sárospatak, 1991); Ködöböcz József: *Lakóhelyünk Sárospatak és környezete* (Sárospatak, 2000); Krecsányi Ignác: *Régi dolgok – régi színeszetről* (Temesvár, 1914); ifj. Horváth István: *Örök Színház* (Madách Színház–Új Színház Kft., 1942); *Loránffy Zsuzsanna album* (szerk. dr. Tamás Edit. Sárospatak, 2000); *Magyar népdalok* (szerk. Ortutay Gyula, vál., jegyz. Katona Imre. Szépirodalmi K. 1970); Maller Sándor: *Pataki századok* (Sárospatak, 1996); Mezey Mária: *Vallomás-töredékek* (Református Zsinat K., 1981); Móricz Zsigmond: *Riportok, III* (szerk. Nagy Péter. Szépirodalmi K., 1990); Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története, I* (Magyar Történelmi Társulat, 1940); *A pataki diákvilág anekdotakincse, I* (szerk. Panka Károly. Kiadja: A Sárospataki Diákok Országos Szövetsége, Bp., 1921); Németh László: *A minőség forradalma, III–IV* (Magyar Élet, 1940); *A pataki diákvilág anekdotakincse, II* (szerk. Panka Károly, Pataki Diákok Országos Szövetségének Budapesti Egyesülete, Bp., 1930); *A pataki diákvilág anekdotakincse, III* (dr. Harsányi István gyűjtése alapján kiadja: a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, 1996); *Pataki tanáraink, 1931–1952* (szerk. Benke György, Pólos László, Szabó Csaba. Sárospatak, 2005); *Protestáns iskoladrámák* (sajtó alá r. Varga Imre. Akadémia K., 1989); *Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése* (szerk., gond., jegyz. Martinkó András. Szépirodalmi K., 1974); Rákóczi Ferenc: *Vallomások – Emlékiratok* (ford. Szepes Erika, Vas István. Szerk., jegyz. Hopp Lajos. Szépirodalmi K. 1979); Révész Sándor: *Aczél és korunk* (Sík K., 1997); Cs. Szabó László: *Őszi napok patakon* (*Válasz*, 1948. december); *Tanúim lesztek – emlékkönyv* (szerk. Deák Gábor, Demeter Gyula, Simonné Gajda Edit. Pataki Diákok Miskolci Baráti Társaság K., 1996); *Újszászy Kálmán emlékkönyv* (szerk. Balassa Iván, Kováts Dániel és Szentimrei Mihály. Szabad Tér, 1996); Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások, I* (V. kiad. Magvető K., 1986). Felhasználtam továbbá a *Sárospataki Értesítő* számainak a harmincas és a negyvenes évekből.